

**СЛОВОРЕДНА КОМБИНАТОРИКА: „ТАНЦЪТ“ НА
ОБСТОЯТЕЛСТВЕНИТЕ ПОЯСНЕНИЯ
В ПРОСТОТО СЪОБЩИТЕЛНО ИЗКАЗВАНЕ
(ВЪРХУ МАТЕРИАЛ ОТ РАЗГОВОРНА РЕЧ)**

Станислава Теофилова
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

**WORD ORDER COMBINATORICS: “THE DANCE“ OF
ADVERBIAL MODIFIERS IN THE SIMPLE DECLARATIVE
UTTERANCE
(ON ORAL SPEECH MATERIAL)**

Stanislava Teofilova
Constantine of Preslav University of Shumen

The focus of study is the possible word order combinations of various adverbial modifiers excerpted from the corpora of the Bulgarian oral speech. Attention is paid to the formal as well as to the information loaded word order. One of the main conclusions resulting from the study is the idea that in colloquial speech there is a tendency towards the formation of a word order model which includes two adverbial modifiers. The present study corroborates the leading role of the particular context and intonation as objective markers for the allocation of the various adverbial modifiers to one of the topic or focus categories.

Key words: *word order, adverbial modifier, information structure, topic, focus*

Настоящата работа се базира изцяло на материал от българската разговорна реч, а неин предмет е словоредът на комбинациите на *различни по вид и по вътрешноизреченско свързване обстоятелствени пояснения* в съобщителното изказване, тип *По-късно (Д_в) трябва да се отбия до магазина (Д_м)*¹. Словоредните специфики при съчетания-

¹ Обстоятелствените пояснения в примерите са болдирани, а частите, към които има обстоятелствено пояснение – подчертани. С *Д_в*, *Д_м*, *Д_н* и *Д_к* са означени

та от различни обстоятелствени пояснения ще бъдат разгледани както в светлината на формалната, така и на информационната структура на изказването.

В своята монография „Словоред на простото изречение в българския книжовен език“ Е. Георгиева стига до заключението, че при комбинациите от обстоятелствени пояснения за време и за място и за време и за начин визираните обстоятелства запазват своите граматически позиции (т.е. препозиция на обстоятелството за време и контактна пост- или препозиция на обстоятелството за място и за начин). Поради контекстуални условия и в зависимост от семантиката на глагола обстоятелствените пояснения за място и за начин разполагат с два възможни варианта за словоредно позициониране: контактна или дистантна постпозиция спрямо глагола сказуемо, съчетани с контактното присъствие на обстоятелствата за място и за начин едно спрямо друго. Авторката обръща внимание и на положението, че „ D_n и D_k не могат да се появят едновременно като глаголни пояснения. [...] Думите, които се използват за D_k , могат да стоят до D_n само като техни пояснения“ (Георгиева 1974: 51), напр. *Той говори малко тихо*² (пример на Георгиева 1974: 51), където обстоятелството за количество и степен³ *малко* пояснява обстоятелството за начин *тихо*. В обобщение трябва да се отбележи, че изследователката поставя разглежданото явление в контекста на теорията за актуалното членение на изречението, според която граматично „правилното“ място на обстоятелствата зависи не само от техния вид, но е и комуникативно обусловено (повече по въпроса у Георгиева 1974: 82 – 85).

Напоследък постановките на теорията за актуалното членение намират приемственост в съвременното схващане за информационна структура на изказването. За да се посочат и опишат компонентите, изграждащи информационната структура, вместо *тема* и *рема* в настоящата работа ще бъдат използвани термините *топик* и *фокус*. Топикът на изречението най-често се дефинира като „онази негова част, ЗА която се отнася пропозицията, актуализирана в изказването“ (Тишева 2005: 163). Макар с фокуса (ремата) да се маркира новата ин-

обстоятелствените пояснения за време, за място, за начин и за количество и степен, D_n е обстоятелство за логическо уточняване и модална преценка, D_{np} – за причина, D_c – за цел и D_y – за условие; P е сказуемото.

² Болдиране и подчертаване – мое (Ст. Т.).

³ Необходимо е да се подчертае, че в цитираната монография Е. Георгиева никъде не говори за *обстоятелствено пояснение за количество и степен*, а използва термина *обстоятелствено пояснение за мярка и степен* (вж. Георгиева 1974: 50).

формация, според Р. Ницолова това не означава, „че фокусът не може да бъде нещо вече известно от предходния контекст“ (вж. някои допълнителни разсъждения у Ницолова 2001: 76).

Настоящото изследване се крепи върху материал от българската разговорна реч с обем около 3000 прости изказвания, от които 57,7% са съобщителни по цел на изказване. Тук ще се борава с понятието *разговорна реч* като синоним на *книжовно-разговорна реч*. Под *разговорна реч* в настоящото изследване се разбира неофициалната, не принудиена, спонтанна форма на устна комуникация между близки хора (семейство, приятели, съседи и т.н.) в условията на ежедневното общуване⁴. С *изказване* се означава „основната речева единица – изречението, произнесено в определена речева ситуация и в определен контекст с определена комуникативна цел“ (Ницолова 1984: 25). В предложената работа се прави опит за паралелно представяне и съполагане на два пласта – формалния и комуникативно натоварения. От гледна точка на формалната структура на изказването словоредът на обстоятелственото пояснение в условията на комбинация с друго обстоятелство зависи в общи линии от неговия вид и от броя на обстоятелствените пояснения във фразата. Комуникативната значимост на обстоятелството и необходимостта в определени случаи то да бъде изтъкнато, също са фактори, регламентиращи неговото място, но вече на друго ниво – на равнището на информационната структура. В процеса на работа по изследването още веднъж беше потвърдено, че словоредът, интонацията и контекстът до голяма степен си сътрудничат, действат заедно по отношение на адекватното „разчитане“ на информационната структура на изказването. Поради тази причина, когато се обсъжда информационната структура, като „доказателствен материал“ ще бъде привеждан и контекстът⁵.

Анализът на данните показва, че общо 664 (38,4%) от всички 1730 съобщителни изказвания съдържат обстоятелствено пояснение (едно или повече). При една пета (21%) от съобщителните изказвания, съдържащи обстоятелствено пояснение, се наблюдава комбинация от две или три различни обстоятелства. Оттук нататък тези 21% се приравняват към 100% и спрямо тях ще бъде отчитано статистически съ-

⁴ Примерите в изследването са ексцерпирани от речта на хора, които имат средно или висше образование (т.е. би трябвало да са овладели книжовноезиковата норма).

⁵ Например за ролята и значението на конситуацията в речта Е. А. Земская казва, че „синтактичната структура на разговорната реч ще бъде описана адекватно само тогава, когато успеем да разберем закономерностите на това взаимодействие“ (Земская и кол. 1981: 19).

отношението между разглежданите словоредни варианти. От своя страна процентното разпределение според вида на разглежданата второстепенна част е следната: най-често при комбинациите се среща обстоятелственото пояснение за време (26,4%), следвано от това за място и посока (23,2%) и за количество и степен (17,7%), което пък е почти изравнено по употреба с обстоятелственото пояснение за логическо уточняване и модална преценка (16,3%). На пето място по честотност е обстоятелственото пояснение за начин и сравнение (13,4%), а най-непопулярни се оказват обстоятелствените пояснения за причина, цел и условие (съответно с 1,8%, 0,8% и 0,4%). Примерите с обстоятелствено пояснение за отстъпка са под статистическия минимум и няма да бъдат коментирани.

Словоредните варианти на комбинациите от обстоятелствени пояснения са обособени според критерия *място спрямо поясняваната дума*. Този критерий е резонен предвид това, че освен по своя вид, обстоятелствените пояснения се различават и по *вътрешноизреченско свързване*, тъй като невинаги обстоятелствата в едно изказване поясняват една и съща дума (най-често това е глаголът сказуемо, вж. **В** *тоя магазин* (Д_м) бяха обявили ликвидация преди седмица (Д_в): някои от тях се съотнасят с друга признакова дума (прилагателно, причастие, наречие, деепричастие)⁶, напр. **В** *планинските села* (Д_м) живеят

⁶ Позицията на Л. Андрейчин е, че „Причастията и деепричастията, както и отглаголните съществителни (и отвлечените съществителни, сродни по корен с някои глаголи), запазват способността да се свързват със същите обстоятелствени пояснения, както и съответните глаголи [...] Прилагателните имена и наречията също така могат да бъдат пояснявани от някои обстоятелствени думи, главно за количество и степен, напр. *много добър, твърде голям...*“ (Андрейчин 1978: 369). Според К. Попов „Обстоятелственото пояснение за време може да стои и след прилагателни и причастия или да има фразеологически характер...“ (Попов 1979: 193), аналогични са наблюденията му и за обстоятелството за място (пак там: 193), за причина (вж. пак там: 195), за цел (вж. пак там: 195) и за количество (вж. Попов 1979: 197). И. Недев е най-конкретен със следната недвусмислена дефиниция за синтактичната природа на обстоятелственото пояснение: „Второстепенна част на изречението, която характеризира действие (респ. състояние), признак или обстоятелство, означени със сказуемото или с друга част на изречението, откъм място, време, начин, количество и степен, причина и др., се нарича обстоятелствено пояснение“ (Недев 1992: 114). И още: „Обстоятелственото пояснение най-често се отнася до сказуемото на изречението [...] Но то може синтактично да се свързва и с други части на изречението, напр. а) със сказуемно име [...] б) със съгласувано определение [...]; в) със сказуемно определение [...]; г) с друго обстоятелствено пояснение [...]“ (пак там: 114). Предложеният текст споделя позицията на цитираните автори.

много (D_k) *добри хора*; *Вчера* (D_v) *тя ми докара силно* (D_k) *учестен пулс*; *Той винаги* (D_v) *говори страшно* (D_k) *надут*; *Щерката тръгна към училище* (D_m), *тътрейки се* (D_n) *с нещастен вид* (D_n). Откриват се и примери, в които обстоятелствените пояснения принадлежат към един вид, но едното обстоятелство е пояснение на другото, а то от своя страна се съотнася с глагола сказуемо, вж. *Ний не говорим толкоз* (D_k) *много* (D_k) (вж. Недев 1992: 114). От една страна, в последния пример е от значение позицията на обстоятелственото пояснение *много* към сказуемото, а от друга – мястото на второто обстоятелство *толкоз* зависи от местоположението на думата, която то пояснява (в случая – обстоятелственото пояснение *много*) и с която образува комплекс, срв. *Толкоз* (D_k) *много* (D_k) *ний не говорим*.

В ексцерпирания материал статистическа стойност притежават изказванията, съдържащи комбинация от две или от три обстоятелствени пояснения, тип *Осем часа* (D_v) *тръгваме оттука* (D_m), *Аз и зимата* (D_v) *рядко* (D_k) *слагам чехли тука* (D_m), макар да се срещат единични примери с четири обстоятелствени пояснения, вж. *Абе⁷ от седмица* (D_v) *сякаш* (D_n) *малката не я къпят толкова* (D_k) *често* (D_k).

При изказванията, съдържащи комбинация от две различни обстоятелствени пояснения, се наблюдават следните 4 възможни реализации: 1) комбинация от две обстоятелствени пояснения в *постпозиция* спрямо сказуемото; 2) комбинация от две обстоятелствени пояснения в *препозиция* спрямо сказуемото; 3) комбинация от обстоятелствени пояснения в *интерпозиция* спрямо частите на сказуемото; 4) комбинация от две обстоятелствени пояснения в *рамкова позиция* спрямо сказуемото. Към всяка от тези четири групи ще бъде дадена статистическа информация за процентното съотношение⁸ на регистрираните словоредни варианти, успоредно с което те ще бъдат коментирани с оглед на информационната структура на изказването.

1. Комбинация от две обстоятелствени пояснения в *постпозиция* спрямо сказуемото (10,8%) – тази словоредна реализация на обстоятелствените пояснения е на трето (предпоследно) място по присъствие.

⁷ С / се означава всяка пауза вътре в самото изказване (необходима или ненужна), а с // – абсолютният край на изказването.

⁸ Тук сумарно процентите са под 100, тъй като не са включени изказванията, в които е налице комбинация от три различни обстоятелствени пояснения. Освен това процентите на фреквентност на отделните обстоятелства отчитат само случаите на употребата им в комбинация с други обстоятелствени пояснения, а не абсолютния им брой.

1.1. Контактна постпозиция (7,2%) – под контактна постпозиция се разбират случаите, при които и двете обстоятелствени пояснения се намират вдясно от сказуемото, като поне едното от тях е в позиция плътно до него, напр. *Спах цяла нощ (Д_к) на отворен прозорец (Д_у); Тази музика ме връща много (Д_к) назад (Д_м)*. Въпреки че в повечето примери двете обстоятелствени пояснения също са в пряк контакт едно спрямо друго, възможно е да се появи друга синтактична единица между тях (напр. допълнение), вж. *Пържил съм специално (Д_н) зарад' него пиперки днеска (Д_в)*.

Относно степента на разпространение на обстоятелствата според техния вид в тази подгрупа най-добре присъстващи и с близка честотност на употреба са обстоятелствените пояснения за време, за място и посока, за количество и степен и за начин и сравнение. Реализирани са комбинации, тип $P + D_m + D_n$ (*Ходи на работа с висока температура//*), $P + D_m + D_v$ (*Върна се от село миналата седмица//*), $P + D_v + D_n$ (*Павката ме обиди днес нарочно//*), $P + D_k + [D_m / D_n / D_v]$ (*Изостана доста назад//*). В примери от типа *Нас ни държаеше много (Д_к) строго (Д_н)* ситуацията е по-особена, тъй като в контактна постпозиция е обстоятелство (*много*), което се съотнася с друго обстоятелство (*строго*), а не със сказуемото. Доказателство за силната споеност на съчетанието от две обстоятелствени пояснения (*много строго*) и за словоредната зависимост на пояснението (*много*) от мястото на поясняваното (*строго*) е оформянето на изказването при преместване в препозиция: пояснението следва поясняваната дума, вж. *Много (Д_к) строго (Д_н) нас ни държаеше* в сравнение с аграматичното **Строго (Д_н) нас ни държаеше много (Д_к)*.

В контактна постпозиция всички видове обстоятелствени пояснения успешно се комбинират помежду си (с възможно различно положение на отделните видове обстоятелства едно спрямо друго), като тук важи наблюдението на Е. Георгиева, че обстоятелствените пояснения за начин и за количество и степен не могат да бъдат едновременно глаголни пояснения, а съчетаването им е възможно само под формата на релацията *пояснение (Д_к) – пояснявано (Д_н)*, тип *Тя ме изгледа много (Д_к) злобно (Д_н)*. Сред ексцерпирания материал бяха открити примери, които показват, че наблюдението на Е. Георгиева трябва да се разшири. Например в изказването *Той избърза доста (Д_к) напред (Д_м)* обстоятелствено пояснение за количество и степен се съотнася с обстоятелствено пояснение за място и посока, като двете очевидно не са едновременно пояснения към глагола сказуемо. Същото е положението и в примери от типа на *Събудих се едва (Д_н) към де-*

сет (D_6), където обстоятелство за логическо уточняване и модална преценка се свързва с обстоятелство за време, без да пояснява и предиката. Следователно би могло да се обобщи, че две обстоятелства не могат да бъдат едновременно пояснения към една и съща дума, ако самите те влизат помежду си в отношение *пояснение – пояснявано*. При това положение с главната дума (сказуемо или друга изреченска част) се свързва само едното обстоятелство.

Материалът показва, че обстоятелствата за време и за количество и степен в постпозиция могат да битуват както с всички други видове обстоятелствени пояснения, така и с обстоятелства от своя вид, напр. *Поспах си **вчера** (D_6) **до десет часа** (D_6); *Тя **успя да ме изненада страшно** (D_k) **много** (D_k)*. Прави впечатление статистически доброто присъствие на обстоятелствените пояснения за място, за количество и степен и за начин в контактна постпозиция, което не е неочаквано (предвид вече установения им словоред у книжовния език, вж. Георгиева 1974) и се свързва с участието им в т.нар. комплексен фокус, както личи от контекста: [А – К'во става бе/ *Владо/ къде се губиш? Вчера цял ден не съм те виждал// Къде пак миткосваш/ а? Б – Ами! Миткосвал съм бил!//*⁹ *Стоях си **вкъщи със силни болки в зъба**; [Уф/ оттук нищо не се вижда!]* *Ще се **преместя малко напред***. Изненадваща е високата честотност на обстоятелството за време в постпозиция, при положение че „каноничното“ място на това обстоятелствено пояснение е абсолютната препозиция. Ефектът на излъганото очакване може да бъде обяснен чрез особеностите на информационната структура на изказването – в случая обстоятелството за време е част от информационно натоварения елемент, т.е. от фокуса на изказването, вж. примерите: [О-о-о/ *забравих да ти се похваля/ най-накрая си получих заверката от Димитров!// Има да ти разправам// 'Начи//* Професора го *срещнах **вчера неочаквано***; [Как е Стелито/ какво прави?//] *Аз не съм я виждала **много отдавна***.*

1.2. Дистантна постпозиция (3,6%) – с дистантна постпозиция на обстоятелственото пояснение са примерите, при които е изпълнено условието обстоятелствата да се намират вдясно от сказуемото и в същото време и двете да са раздалечени от него, напр. *Ще **преместим секцията още** (D_k) **насам** (D_m)*. Най-често ролята на „преграда“ между сказуемото и едното обстоятелствено пояснение се изпълнява от допълнението или подлога. В събрания корпус преобладава контактната позиция на обстоятелствата едно спрямо друго, но е възможна и дистантна-

⁹ За по-лесно визуално разграничаване изказванията, които са част от контекста, ще бъдат поставяни в квадратни скоби.

та. Данните показват още, че в тази подгрупа най-добре представено е обстоятелственото пояснение за място и посока, следвано от тези за време и за начин и сравнение, на трето място по присъствие са поясненията за количество и степен и за цел, а останалите видове са с рядко проявление. Срещат се комбинации, тип $P + [...] + D_m + D_v$ (Пуснаха ги навсякъде вече/), $P + [...] + D_n + D_c$ (Даде ги безкористно за дарение на църквата/), $P + [...] + D_v + D_y$ (Звъни ми винаги при нужда/), $P + [...] + [D_n / D_v / D_k] + D_m$ (Хвърли я най-безотговорно на спалнята сама/). По отношение на възможностите за комбинация между различните видове обстоятелствени пояснения и тук важи установеното по-горе: те успешно се съчетават помежду си. Сходно е положението и на ниво информационната структура – отново постпозицията на обстоятелството за време се свързва с приобщаването на този вид обстоятелствено пояснение към фокус комплекса в изказването.

Обобщено казано, контактната постпозиция е типичното проявление на съчетанието от *две обстоятелствени пояснения в постпозиция*. Оказва се, че след предиката се съчетават най-често обстоятелствата за време и за място и посока.

2. Комбинация от две обстоятелствени пояснения в *препозиция* спрямо сказуемото (34,5%) – тази позиция на словоредната комбинация е на второ място по честота на поява.

2.1. Контактна препозиция (27,3%) – под контактна препозиция се имат предвид изказванията, при които и двете обстоятелствени пояснения се намират вляво от сказуемото, а едното от тях е в позиция плътно до него, напр. **Много** (D_k) **хубаво** (D_n) **си го спомням**. Обстоятелствените пояснения най-често се намират непосредствено едно до друго, макар да се среща и дистантното им взаимно разположение, вж. **Най-много** (D_n) **с гиричките малко** (D_k) **да поиграя**. Сред примерите от тази подгрупа най-разпространени са обстоятелствата за време (около една трета от обстоятелствените пояснения), следвани от обстоятелствата за логическо уточняване и модална преценка и тези за количество и степен. Комбинациите, срещани тук, принадлежат към следните типове: $D_v + [D_m / D_v / D_l / D_n / D_k] + P$ (**Те снощи на дискотека отидоха**/), $D_v + [...] + D_k + P \dots + [...] + \dots P^{10}$ (**Аз оттам**¹¹ **и мусаката малко не я обичам**/), $D_l + [D_m / D_v / D_k / D_n] + P$ (**Все пак на**

¹⁰ Означението $P \dots + [...] + \dots P$ маркира всеки случай на разкъсване на частите на сказуемото от коя да е синтактична единица (включително и от обстоятелствено пояснение).

¹¹ За *оттам* в цитирания пример условията на употреба показват, че е със значение „оттогава“.

оня ксерокс дерат кожи/), $D_l + [...] + D_k + P$ (Сякаш щерка ти доста е настинала/), $D_k + [D_k / D_n / D_v] + P$ (Ама аз съвсем малко ще си хапна/), $D_m + [D_l / D_v] + P$ (Там изобщо няма пясък/), $D_n + D_v + P$ (Те ей тъй постоянно държат вратата/), $D_{np} + D_v + P$ (Затуй по-рано си отивам/). Изследваният материал показва, че и контактната препозиция е благоприятна среда за реализиране на комбинации от всички видове обстоятелствени пояснения при условията, посочени в предишните точки. Това, което прави впечатление в примерите по-горе, е нестандартното препозиционно място на обстоятелствените пояснения за начин, за количество и степен, за причина. В случаите, когато обстоятелствата за количество и степен и за логическо уточняване и модална преценка поясняват признакова дума, различна от глагола, позицията на тези видове пояснение се определя главно от мястото на пояснявания елемент (поради тясната им споеност), напр. в изказванията **Много** (D_k) хубаво (D_n) си го спомням и **Точно** (D_l) така (D_n) ще му го кажа обстоятелственото пояснение за количество и степен **много** се отнася към обстоятелственото пояснение за начин и сравнение хубаво, а обстоятелственото пояснение за логическо уточняване **точно** е свързано с обстоятелственото пояснение за начин така. Като силно зависими компоненти, обстоятелствата за количество и степен и за логическо уточняване и модална преценка се появяват в препозиция спрямо пояснението за начин и сравнение, независимо от конкретното положение на последното, вж. конструираните примери Спомням си го много (D_k) хубаво (D_n) и Ще му го кажа точно (D_l) така (D_n). При другите видове обстоятелствени пояснения¹² възможно обяснение за необичайното им място пред сказуемото е необходимостта те да бъдат комуникативно изтъкнати и чрез словоредно разместване, за да се подсили тяхната значимост.

2.2. Дистантна препозиция (7,2%) – дистантната препозиция се свързва с изказванията, при които и двете обстоятелствени пояснения се намират вляво от сказуемото и в същото време са дистантно разположени спрямо него, напр. **Точно** (D_l) тъй (D_n) им изглежда на тях. Макар най-разпространено да е позиционирането в близост между различните обстоятелства, среща се и дистантното им взаимно разположение, вж. **Явно** (D_l) тебе много (D_k) те е страх от кучета.

¹² Без обстоятелствените пояснения за време и за логическо уточняване и модална преценка, за които препозицията е стандартна словоредна позиция. При изследването на словоредата на обстоятелството за логическо уточняване и модална преценка в разговорната реч е статистически доказано процентното превъзходство на препозицията спрямо постпозицията (в отношение 5 : 1).

Обстоятелствените пояснения за логическо уточняване и модална преценка, за начин, за време и за място са тези, които доминират по брой сред примерите от подгрупата. Регистрирани са словоредни варианти, тип $D_v + D_m + [...] + P$ (*Снощи някъде я загубих//*), $D_v + D_n + [...] + P$ (*Тя Сончето вчера любовно му се усмихваше//*), $D_v + D_n + [...] + [...] + P$ (*Сега допълнително заплати им дали//*), $D_l + [D_c / D_m / D_k / D_n] + [...] + P$ (*Те сигурно за превод им взимат някакъв процент//*), $D_l + D_n + [...] + [...] + P$ (*Точно ей тъй ми го каза доктор Радев//*), $D_n + D_m + [...] + P$ (*Само с Катя тъй отвънка вода си взехме//*). Дистантната препозиция, подобно на контактната, позволява комбинирането на различни обстоятелствени пояснения помежду им. Изключенията от това правило са описани от Е. Георгиева (Георгиева 1974: 51), като и тук е в сила вече направеното допълнение към нейните наблюдения, според което две обстоятелствени пояснения не могат да бъдат едновременно пояснения към една и съща изреченска част, ако едното от тези обстоятелства пояснява другото. В изказванията се срещат препозиционно някои видове обстоятелства, чието „нормално“ място иначе е постпозиционното, и това би могло да се обясни с особеностите на информационната структура, с причисляването им към топика на изказването. В тези случаи, за да се провери верността на твърдението, е нужен контекстът: [*Еми не внимавам/ бе/ не внимавам!!! Не си гледам в краката и това е!*] *Аз оня ден (D_v) тъй (D_n) два буркана счупих*. Тук очевидно обстоятелственото пояснение за начин (*тъй*) е обобщен израз на информация, споделена в предходните изказвания, а информационно значимата фраза е комплексът пряко допълнение – сказуемо (*два буркана счупих*). Невинаги обаче „неканоничната“ препозиция е равнозначна на топика в синтактичната конструкция. Често чрез нея е маркиран фокусът, който допълнително се „подсилва“ благодарение на словоредното си изтъкване, напр. [*Значи първо сипваш сместа в тигана//*] *После (D_v) ей тъй (D_n) ги обръщаш//* (палачинките). В примера обстоятелственото пояснение за начин *ей тъй* е част от комплексен фокус със сказуемото, но чрез придвижването си напред в изказването това обстоятелствено пояснение се обособява като информационно по-натоварения компонент на фокуса.

В обобщение може да се подчертае, че при съчетанието от две обстоятелствени пояснения пред сказуемото представителна е контактната препозиция. Тук най-разпространени са обстоятелствата за време, следвани от тези за логическо уточняване и модална преценка. Стандартното обяснение за необичайното място пред сказуемото на някои видове обстоятелствени пояснения (които иначе стоят след предиката) е свързано с фокусирането на тези компоненти. Изключе-

ние са случаите, когато обстоятелствата за количество и степен и за логическо уточняване и модална преценка поясняват признакова дума, различна от глагола – тогава позицията им се определя главно от мястото на пояснявания елемент.

3. Комбинация от обстоятелствени пояснения в *интерпозиция* спрямо частите на сказуемото (5,7%) – задължително условие, за да се появи интерпозиционно обстоятелство в изказването, е наличието на сложна глаголна форма, на съставно глаголно/съставно именно или на усложнено глаголно/усложнено именно сказуемо. Тук е необходимо да се уточни, че сравнително рядко се среща и двете обстоятелства да са в интерпозиция. По-честа е комбинацията от *едно обстоятелствено пояснение в интерпозиция* спрямо частите на сказуемото, *съчетана с пост- или препозиция на второто обстоятелство*.

3.1. Две обстоятелствени пояснения в интерпозиция (0,1%) – най-слабо представената подгрупа, илюстрирана с примери от типа *Той започна май (Д_л) отначало (Д_м) да разказва онази случка; Температурите бяха вчера (Д_в) доста (Д_к) високи*.

3.2. Обстоятелствено пояснение в интерпозиция, съчетана с постпозиция на второто обстоятелство (0,7%) – тази комбинация е втора по фреквентност в групата според данните от ексцерпирания материал. В интерпозиция може да се появи всяка разновидност на обстоятелството, напр. *Няма много (Д_к) да пафкам днеска (Д_в); Нашите трябва вече (Д_в) да са излетели за Лондон (Д_м)*. Позицията е типична за случаите, когато първото обстоятелство се отнася към именния компонент на сказуемото, тип *Зелето е доста (Д_к) скъпо още (Д_в)*, и в същото време е невъзможна, когато обстоятелството в интерпозиция се явява поясняващ елемент за другото обстоятелство – тогава двете обстоятелства се разполагат контактно независимо от мястото си спрямо сказуемото (най-често това се наблюдава при комбинацията *обстоятелствено пояснение за количество и степен – обстоятелствено пояснение за начин*), вж. неграматичното **Почнал е доста (Д_к) да говори добре (Д_н)* в сравнение с *Почнал е доста (Д_к) добре (Д_н) да говори* или *Почнал е да говори доста (Д_к) добре (Д_н)* или *Доста (Д_к) добре (Д_н) е почнал да говори* (става дума за 2-годишно момченце).

3.3. Обстоятелствено пояснение в интерпозиция, съчетана с препозиция на второто обстоятелство (4,9%) – седем пъти по-често реализираната комбинация, при която прави впечатление статистическото преобладаване на обстоятелствените пояснения за количество и степен и за логическо уточняване и модална преценка, следвани от тези за време и за начин и сравнение. Примери: $D_v + P... + [D_l / D_n] +$

...P (*Засега трябва първо да завърши средното си образование*/), $D_6 + [...] + P... + D_k + ...P$ (*Но сега изкупните цени на млякото са много ниски*/), $D_l + P... + D_k + ...P$ (*Явно е дълбоко наранена от майка си*/), $D_l + [...] + P... + D_k + ...P$ (*Сигурно му е много дребно* (кускус)). От примерите личи, че в интерпозиция се появява предимно обстоятелственото пояснение за количество и степен във формата на пояснение към именния компонент на съставното именно сказуемо. В този смисъл това се възприема за обичайното, „нормалното“ място на този вид интерпозиционно обстоятелствено пояснение. По-силно логическото ударение се усеща, когато между частите на сказуемото е друга разновидност на обстоятелството, напр. за начин и сравнение, вж. *Сега* (D_6) *е на три части* (D_n) *разделен дворът*.

Обобщено казано, при едно обстоятелствено пояснение в интерпозиция спрямо предиката второто най-често е в препозиция. Тук заслужава внимание и статистическото преимущество на обстоятелствата за количество и степен и за логическо уточняване и модална преценка, като честотността на пояснението за количество и степен е обяснима и със способността на този вид обстоятелство да се съотнася не само с глагола, но и с друга признакова дума (напр. при съставното/усложненото именно сказуемо).

4. Комбинация от две обстоятелствени пояснения в *рамкова позиция* спрямо сказуемото (39,6%) – в количествено отношение това е най-убедително представената словоредна група. Към т.нар. *рамкова позиция* спадат съчетанията, при които обстоятелствено пояснение се намира вляво от сказуемото, а второ – вдясно. Възможна е непосредствената близост до сказуемото само на едното обстоятелство или и на двете едновременно, тип *Обикновено* (D_{cl}) *зимнината не си я държим тука* (D_m); *Вчера* (D_6) *ходих на църква* (D_m). Среща се също дистантното положение спрямо предиката и на двете пояснения, вж. *Едвам* (D_n) *го вмъкнахме ний у мазата* (D_m).

4.1. *Контактна позиция* спрямо сказуемото и на двете обстоятелствени пояснения (18,3%) – една от доминиращите комбинации на различни обстоятелства в рамкова позиция, при която с убедително висока честотност са представени обстоятелствените пояснения за време и за място и посока. В събрания корпус са реализирани следните комбинации: $D_m + P + [D_6 / D_k]$ (*Под сянката ще си почиваме през горещите жегу*/), $D_6 + P... + [...] + ...P + [D_m / D_6]$ (*Сега съм го взела от вкъщи*/), $D_6 + P + [D_n / D_m / D_k / D_l]$ (*Ний днеска работихме в екип върху един проект*/), $D_l + P... + [...] + ...P + D_m$ (*Ама ти все пак си я гладил отпреде*/), $D_l + P + D_m$ (*Еми аз по принцип сядам там*/),

$D_n + P + D_m$ (*Така ходя и на работа*/), $D_{np} + P... + [...] + ...P + D_m$ (*Погрешка съм ги вкарала в пералнята*/), $D_{np} + P + D_v$ (*Аз затуй ще пиша сега докторска степен*/), $D_k + P + D_l$ (*То много са наплашени по принцип*/). Още от пръв поглед се забелязва присъствието на съчетанието обстоятелствено пояснение за време в препозиция (често – в абсолютната) и обстоятелствено пояснение за място и посока в постпозиция спрямо предиката. При тази комбинация и двете обстоятелствени пояснения са на ординарните си места, като и препокриването, и разминаването между формална и информационна структура са напълно възможни, понеже зависят от контекста и интонационната оформеност на фразата, вж. [*Данъка си плаща баба Станка*/] **Така** (D_n) *пише в нотариалния акт* (D_m); [*А – Преди мъжа ми носеше храна от студентския стол/ щото/ 'ми по-евтино излиза сякаш// То продукти/ ток/ вода/ ама пък друго си е домашната храна/ така че съм решила вече аз да готвя*/] Б – *То и аз от утре* (D_v) *ще почна да готвя у къщи* (D_m). Примерите онагледяват две различни ситуации: в първата обстоятелственото пояснение за място (*в нотариалния акт*) принадлежи към фокус комплекса *сказуемо – обстоятелствено пояснение*; във втората пояснението за място (*у къщи*) е част от топика на изказването, а фокусиран е подлогът *аз* (посредством съчинителния съединителен съюз *и*, за който е известно, че привлича логическото ударение).

Постпозицията спрямо сказуемото на обстоятелство, което пояснява прилагателно име в служба на съгласувано определение спрямо допълнението (в примери от типа *Но то и в градовете* (D_m) *има много* (D_k) *голяма безработица*), се обяснява със зависимостта на обстоятелственото пояснение *много* от позицията на допълнението *безработица*.

4.2. *Контактна позиция* спрямо сказуемото на едното обстоятелствено пояснение в комбинация с *дистантна* на другото (19,7%) – тази подгрупа е представена в две разновидности.

4.2.1. *Контактна препозиция* на първото обстоятелствено пояснение + *дистантна постпозиция* на второто (7,7%) – това е по-слабо разпространената разновидност. Относно честотността на обстоятелствените пояснения според техния вид може да се каже, че тук най-добре присъстващи и със сходна честотност са комбинациите от обстоятелство за време и за място (с различно положение на поясненията спрямо предиката и с различна информационна натовареност – топик или фокус). Осъществените съчетания са от типа $D_m + P + [...] + D_v$ (*Навсякъде искат пари вече*/), $D_v + P + [...] + [D_m / D_n]$ (*Скоро дава-*

ха един филм по „Канал“-а//), $D_l + P + [...] + [D_v / D_m]$ (Те сигурно са получили и гражданство вече//), $D_{np} + P + [...] + D_v$ (Ти затуй ще останеш без тях след време// (без очи).

4.2.2. Дистантна препозиция на първото обстоятелствено пояснение + контактна постпозиция на второто (12%) – по-често срещаният модел, отново с преобладаване на обстоятелствените пояснения за време и за място и посока. Примери: $D_m + [...] + P + D_y$ (У нас Мимето къпем на по-студено//), $D_v + [...] + P + [D_m / D_k]$ (После я занесоха в църквата//), $D_l + [...] + P + [D_v / D_m]$ (Каишквалът направо ми беше омръзнал всяка събота и неделя//), $D_n + [...] + P + [D_m / D_v]$ (Аз тъй ги направих във фурната//), $D_n + [...] + [...] + P + D_m$ (Лично батко го цеди тука//).

4.3. Дистантна позиция спрямо сказуемото и на двете обстоятелствени пояснения (1,6%) – поради значително по-слабо изразеното ѝ присъствие е трудно да бъдат формулирани достоверни изводи за словоредните особености. Регистрираната комбинация е от типа $D_1 + [...] + P + [...] + D_2$, напр. Днес (D_v) ме боли главата от вчерашните разправи (D_{np}).

Може да се обобщи, че при рамковата позиция убедително доминира контактното положение на обстоятелствените пояснения спрямо сказуемото, а в количествено отношение с най-изразено присъствие са обстоятелствата за място и за време.

В изказванията, в които е налице комбинация от три различни обстоятелствени пояснения (9,4%), положението се усложнява още повече. Класификацията, използвана за предходната група, е валидна и тук: различните обстоятелствени пояснения се срещат в *пост-, пре-, интерпозиция* (на едно или две обстоятелства в съчетание с *пост-/препозиция* на третото) и разбира се, в *рамкова позиция*. Оказва се, че именно *композирането „в рамка“* на обстоятелствените пояснения е най-„харесваната“ словоредна проява (7,2%). При този тип разполагане на елементите са възможни два варианта.

1) Препозиция на едно обстоятелствено пояснение, съчетана с постпозиция на другите две (4,8%), напр. $D_k + P + D_n + D_m$ (Пети ден ходим така на работа//), $D_v + P + D_k + D_k$ (Тази година няма да си прибираме толкова много багажа//), $D_k + [...] + P + D_k + D_k$ (То суперкрасиви хора има съвсем малко//), $D_l + P + D_k + [D_n / D_k]$ (Но явно се печели много добре от това нещо//), $D_{np} + [...] + P + D_n... + D_k +$

... D_n ¹³ (*Затова ги унищожих с толкова лека ръка*/), $D_m + [...] + P + D_k + D_n$ (*Там всички учители/ прислужници и прислужнички се отнасяха много добре с тия деца*/), $D_l + P + D_n + D_v$ (*Ами сигурно ще дават авансово до август*/). Въпреки че, както е видно от примерите, доминира контактното разположение до предиката, възможна е и дистантната позиция, която от своя страна е резултат от появата на друга синтактична единица между обстоятелственото пояснение и сказуемото (подлог, допълнение и др.). Относно честотата на разпространение на обстоятелствата според техния вид няма как да не направи впечатление почти задължителното присъствие на обстоятелственото пояснение за количество и степен във всяка словоредна конструкция от три различни обстоятелства (в някои изказвания има съчетания от две или дори три обстоятелствени пояснения за количество и степен, вж. по-горе). От гледна точка на информационната структура на изказването и тук се потвърждава вече казаното в предходните точки – невинаги словоредно преместеният компонент е знак за фокуса. При подобни казуси обективна справка са контекстът и интонацията.

2) Препозиция на две от обстоятелствените пояснения, комбинирана с постпозиция на третото (2,4%), напр. $D_l + D_m + P + D_v$ (*Аз таман навънка бях по това време*/), $D_v + D_k + P + [...] + D_m$ (*Тя сутрин често ни кафе тука*/), $D_l + D_v + [...] + P + D_k$ (*Просто за първи път я виждам толкова бяла*/). Както демонстрират примерите, среща се и контактната, и дистантната позиция на обстоятелственото пояснение спрямо сказуемото. Обстоятелственото пояснение за количество и степен и тук е с изразено статистическо присъствие.

В ексцерпирания материал *постпозицията, препозицията и интерпозицията* (на едно или повече обстоятелствени пояснения) са равномерно, но твърде слабо представени (0,8% : 0,7% : 0,7%), за да могат да се формулират достоверни изводи. Въпреки това изглежда, че за комуникантите такова натрупване на обстоятелствени пояснения в непосредствена близост не е предпочитан начин за оформяне на изказването, защото го прави твърде тромаво и трудно за възприемане, вж.:

1) комбинация от три обстоятелствени пояснения в постпозиция, тип $P... + [...] + ...P + D_k + D_k + D_v$ (*Не я кънем толкова често вече*/);

2) комбинация от три обстоятелствени пояснения в препозиция, тип $D_l + D_l + D_k + P$ (*Наистина явно много има*/);

3) комбинация от три обстоятелствени пояснения в интерпозиция на едно (или повече) и пост- или препозиция на останалите, тип

¹³ Обстоятелственото пояснение за начин и сравнение е „разкъсано“ от обстоятелствено пояснение за количество и степен.

$P... + D_k + ...P + D_m + D_e$ (На тях им е доста студено във тая стая зимно време//).

В обобщение може да се каже, че комбинацията от три различни обстоятелствени пояснения предразполага към по-голяма вариативност, като в почти всяко съчетание присъства поне едно обстоятелствено пояснение за количество и степен. За релацията *информационна – формална структура* трябва да се отбележи, че невинаги промяната в комуникативната натовареност на обстоятелството рефлектира върху неговия словоред.

Въз основа на подробен анализ на събрания материал настоящото изследване показва, че в разговорната реч твърде убедително са представени конструкциите, в които се среща комбинация от две различни обстоятелствени пояснения. Може да се окаже основателно допускането, че в разговорната реч е налице тенденция към формиране на словореден модел с две обстоятелствени пояснения, представени най-често от инициално обстоятелство за време и постпозиционно обстоятелство за място и посока.

По отношение на информационната структура се оказва, че не толкова формалният словоред на различните обстоятелствени пояснения е обективен маркер за причисляването им към някоя от категориите топик или фокус, колкото контекстът (респективно конситуацията) и интонацията. Невинаги преместване от обичайното място е белег за промяна в информационната структура и обратно – не всяка промяна в комуникативната натовареност на елементите се отразява върху словоредата им (често интонацията е самодостатъчен дистинктивен белег)¹⁴. В случаите, когато изменената информационна структура се проявява граматично чрез „необичаен“ словоред, се получава един вид подсилване на информационната важност на изтъкнатите елементи, образно казано – фокусиране на втора степен, тъй като значимостта на фокуса се подчертава вече в два плана – формален и комуникативен.

¹⁴ Вж. наблюденията на Е. Георгиева върху ролята и значението на логическото ударение (Георгиева 1974: 67 – 72) и на К. Рудин и Й. Тишева – върху интонацията (Рудин 1991: 430 – 431; Тишева 2014: 41).

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1978:** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика.* [Andreychin, L. *Osnovna balgarska gramatika.*] София: Наука и изкуство, 1978.
- Георгиева 1974:** Георгиева, Е. *Словоред на простото изречение в българския книжовен език.* [Georgieva, E. *Slovoled na prostoto izrechenie v balgarskiya knizhoven ezik.*] София: БАН, 1974.
- Земская и кол. 1981:** Земская, Е. А., Китайгородская, М. В., Ширяев, Е. Н. *Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис.* [Zemskaya, E. A., Kitaygorodskaya, M. V., Shiryayev, E. N. *Russkaya razgovornaya rech'. Obshchie voprosy. Slovoobrazovanie. Sintaksis.*] Москва: Наука, 1981.
- Недев 1992:** Недев, И. *Синтаксис на съвременния български книжовен език.* [Nedev, I. *Sintaksis na savremenniya balgarski knizhoven ezik.*] София: б. изд., 1992.
- Ницолова 1984:** Ницолова Р. *Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език.* [Nitsolova, R. *Pragmatichen aspekt na izrechenieto v balgarskiya knizhoven ezik.*] София: Народна просвета, 1984.
- Ницолова 2001:** Ницолова, Р. За контрастния фокус с частици в българския език. [Nitsolova, R. *Za kontrastnija fokus s chastitsi v balgarskiya ezik.*] // *Съвременни синтактични теории. Помагало по синтаксис.* Съст. Св. Коева и др. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2001, 76 – 85.
- Попов 1979:** Попов, К. *Съвременен български език. Синтаксис.* [Popov, K. *Savremenen balgarski ezik. Sintaksis.*] София: Наука и изкуство, 1979.
- Рудин 1991:** Rudin, S. Topic and Focus in Bulgarian. // *Acta Linguistica Hungarica.* Vol. 40 (3 – 4), 1991, 429 – 447.
- Тишева 2005:** Тишева, Й. За системата на общите въпроси в съвременния български език. [Tisheva, Y. *Za sistemata na obshtite varprosi v savremenniya balgarski ezik.*] // *Аргументна структура. Проблеми на простото и сложното изречение.* Под ред. на Р. Влахова и др. София: Сема – РИШ, 2005, 160 – 182.
- Тишева 2014:** Тишева, Й. Прагматика и устна реч. [Tisheva, Y. *Pragmatika i ustna rech.*] // *Как говори съвременният българин.* Том 2. София: Фонд „Научни изследвания“, 2014.